

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 110 (16270) • 2000 чылдың октябрь 3, вторник • Ат салган шагы Садар өртээ 3 рубль. 21.30

Дүжүт - 2000

КАЙЫ ХИРЕ БОЛУРУУ?

Ийи муң чылдың тос айларында Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызы тараа, картофель, ногаа культураларын нарын байдалдарда ажаап, белеткен, курлавырга шыгжап турар. Тараа шөлүңүз байдалын, үрезин херегелин РФ-тиң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызының удуртулгазына баш удур дүңүздүп келген. Үнүштер камгалаар станция-биле кады онза айылдыг хоралакчылары, хээкчелери баш удур чок кылып узуткаарының хемчеглери тургускан. Кывар-чаар материалдарың, көдээ ажил-агый техниказың, артык кезектерниң, материалдарың херегелин санап кылган.

Өнүч-хорегинин бүгү хевирлеринин ажил-агыйлары 43,6 муң гектар тарылга шөлдүг. Тарааны 28,8 муң, картофельди 3039, ногааны 758 гектарга өстүргөн. Хой чыл үнер сизин-биле кады мал чөвүдээр үрезинин культураларын 10,8 гектарга тараан, оон иштинде силосту — 1590 гектарга.

РФ-тиң Көдээ ажил-агый ямызының айттышканы-биле керээ-дугуржулга суугар депир эгдер ниити түнү 10 миллион рубль өртектиг 1625 тонна үрезинин Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызына «Российские семена» акционер ниитилес берген. Соңгу чүк кири соортулгезин суугар 160 тонна кызыл-тас база алган бис. Тараа тарыыр сугаттыг шөлдү бар-лаа болза, үрезин чок ажил-агыйлар хой болган. Олар эт-хорегинин долаага салып, тараа үрезиниң чээп алган. Чээп алдынган үрезинин тараа тарыыр көдээ ажил-агый будурулгелери боттарының күжү-биле

рулгелеринин болгаш араттарың — 680, Чеди-Хөл кожуунда — 230 гектар. Республиканың чамдык көдээ ажил-агый будурулгелеринин болгаш сугат чорудар ажил-агыйларын ап чоруткан хемчеглеринин түнүселинде чакы усле хар, хем суунун үнүштеринин өзүп көвүдээр үрезинин сугаттыг чер-черге ой-шаанда чоруттунган. 11 муң гектар тараа культуралары сугаттыг участоктардан үнгөн. Ол дээрге тараа культураларының шөлүңүз 33 хуузу. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарның тараа культураларын сугаттыг участоктарга чашкан.

Картофель, ногаа болгаш мал чөвүдээринин культураларын сугаттыг девицкээрлерге өстүргөн. 13,2 муң гектар шөлдүг шыгын басырган. Тараа культураларының 300 тонна үрезинин хораннаан, ол дээрге чашкан үрезинин 7 хуузу. Республиканың «Циткор» болгаш «Кинмиксти» пестицидин 2,5 тонна үнүдүрүп берген. 8830 гектар тараа культуралары бол-базыраткан, оон иштинде шергилтерге, шартылааларга удуур — 8330 гектары.

Ортуума-биле алдырга, көдээ ажил-агый культураларын сугатарыңа 389 кижи киришкен. Олар 26,3 муң гектар тарылга шөлүңүз чүгээр турган. Ыланга хар суун, чакы үнүштеринин өзүп көвүдээр үрезинин сугаттыг багай эвес чоруткан. Картофель, ногаа культураларының сугаттыг бүгү өзүм үезинде үзүк-соксаал чокка уламчылан.

Механизаттыгтан 107 бригада болгаш эвено республиканың мал чөвүдээринин белеткелинге киришкен. 72510 тонна сизини сарааттаан, оон иштинде коллективтиг будурулгелеринин 15252 тонна, арттарының 10130 тонна, хууда чоңунун 47228 тонна. Эрткен чылдын бо үезинге деңизерге, 18 муң тонна хой болуп турар. «Кызылкая» куш фабрикасы 35 тонна витаминин сизин далаганын белеткөөн. «Кызыл тараачын» коллективтиг будурулге 1560 тонна силосту салган.

Тараа чашпаан черин хорзунунун бирги агротехниктиг болбазыратылганың чакы андалыгыңа 11,4 муң гектарга чоруткан, чоңум кордунгени оон-лаа хой — 27,5 муң гектар. Ийги агротехниктиг болбазыратылганың — 6,7 муң гектар, ол дээрге кордунгени хемчээлдин 24 хуузу-дур.

Танды, Би-Хем кожууннарның ажил-агыйларында 820 гектар күзүн чажар көктераны тараан. Ол дээрге эрткен чылга деңизерге, 441 гектар хой болуп турар.

Мурнуку чылдарга деңизерге, көдээ ажил-агый культураларының дүжүдү чүгээр берик, ыңалза-даа иштинде тараа тараага херегелин хандырбагызын.

Тарааны будурери оон чарыгдалын дуглап шыдавайн турар. «Революциянын чалбын-жи» совхоз, «Кызыл тараачын» көдээ ажил-агый будурулгези эрткен чылдындан белик тараа дүжүдүн өстүргөн. Каа-Хем, Сүт-Хөл кожууннарның ажил-агыйлары багай эвес тараа дүжүдүн өстүргөн. 2000 чылдын октябрь 1-ге чедир алдырга, 22500 гектар тараа культураларының дүжүдүн ажаап алган. Ол дээрге ниити ажаап алыр ужурулуг шөлдүн 85 хуузу. Манай турарывыс болза, дүжүт гектардан-на 8 центнер, ниити тарааның хемчээли 18 муң тонна.

Картофель болгаш ногаа ажаап алдынган. Республиканың картофельди 24250 тонна болган. Оон дүжүдү гектардан-на 80 центнер, 7630 тонна ногаа ажаап алдынган, оон иштинде кануста 66% тонна болган.

Күсүк чер андалыгыңа 5 муң гектарга чорудары кордунгени, ыңалза-даа республиканың чакы андалыгыңа гектар шөлдүн агротехниктиг болбазыратылганын чоруттаан.

Чүгү дээрге кывар-чаар материалдарга үндүрер аш-хорегини ам-даа мөөңистеттирмөөн.

ГЕРО ДЕРБИН. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем ямызының чер болгаш механизация килдизинин начальниги.

УЖУРАЖЫЛГАЛАР

“АЛЫС ШЫНЫ ДИЛЕП ЧОРУНАР!”

Улуг назылыглар хуңуңуң будуңуңда Дээди Хуралдын депутаттары Тыва АССР-иниң Дээди Сосединиң мурнуку депутаттары болгаш аппаратының ажилдакчыларыңа байыр чедирдиң, парламентиңе чалаан.

Ол ужуражылгага республиканың Дээди Советинин 17 чыл дүргүзүлгө удурутуп келген алдыр-сурагыл Байкара Шожубеисеви Долганмаа, Дээди Советтинин Президиумунун Секретарыңа 1979 чылдан 1988 чылга чедир ажилдаан Николай Сюрюкович Бойду, аппараттың мурнуку ажилдакчылары — М. М. Даржаа, К. Ч. Чакар, А. А. Кононенко, Н. И. Санчы, С. Ч. Куулар, Н. Т. Кистееса, К. Д. Давынов-оол, В. Б. Казаков олар ужуражылгага келген.

Хоочуннарга чүректин ханызындан байыр чедирбишаан, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Ш. В. Караоол болдунуң чугаазыңа Улуг назылыглар хуңуңуң ол дээрге улуг салгалды кижилеринге, оларын медалдеринг чөгээ-адыкы, шыдамкый куш-ажылы дээр ооруп четтиргениң база хүндүлелди илердеринин чүгө аргазы эвес, харын-лаа аныктар боттарың, ада-илеринин, кырган-аваларың болгаш кырган-ачаларың амдырал-чурталгазы улам-на амырдыштың болгаш камгалалды болтун дээр, анык салгал тодаргай чүңү кылганың талазы-биле улуг назылыгларын мурнуңа чүңү кылганы дээр харылаар үези база келир дээрин айткан.

Республиканың анык парламентарийлери боттарының шийитирлеринге болгаш ажил-хоректеринге шыныч дорт болурун, бергелерге туролбазын, чоңун салым-чолу дээр харысалганың дугайында кезээле сактып чороруун хоочуннар депутаттарга күзөөн. Ол соостерге немей Байкара Шожубеисеви: “Бүгү-ле чүдүдээр база кезээле-ле алыс шыны дилеп чорунар!” — деп чагымын берген.

Дина ОЮН.

ДЫННАДЫГЛАРНЫ КЫЛЫШААН

ТР-ниң Дээди Хуралының биче залыңа Россия Федерациязының Күрүне Думазының депутаты Каадыр-оол Алексеевич Бичедей-би ле парламенттинин информация чексестеринин ажилдакчылары сентябрь 29-та ужурашкан.

Болдунуң эге сөзүңде К. А. Бичедей Күрүне Думазының ажилыңын, бюджет, ТР-де күрүне, хоойду тургузууларын айттырларың дугайында дындакчыларың кылган. Күрүне Думазы чоокку үезе чедир 95 хоойлулары хүлээп алган. Оларын ийинин автору Каадыр-оол Алексеевич болуп турар. Ол дээрге ТР-де болжот талазы-биле социал-экономиктиг сайырал база тыя ышкаш биче буурай чоңнартың суоветтерине чер айттырың дугайында хоойлулар болуп.

Амгы үезде ТР-ниң сан-хоозунче федералдыг бюджеттен кирип турар аш-хорегинин кезин мурнуку чылдарда алдынган чээилерин орезин толгөрине кирип турар. Н. И. Локтионов-биле кады ол эрткен чылдарда алдынган ТР-ниң чээли орезин Россиянын иштики орезинеринге хамаарыштыр үндүр бижидеринин аргазын дилеп, оңчулганыңың ажилдап турар. Чоңум 2001 чылдын бюджетди 2 миллиард 400 миллион рубльге камгалаттыңан.

Конституцияга чаартылгалар дугайында Каадыр-оол Алексеевич даразында дындакчыларың кылган. Россия Федерациязының субъекттеринге президент албан-дужалы чак хоойлуда турбас кылдыр айттыңан. Ону Чазак Баштынны деп албан-дужаал солдуур. Ону база чоң солдуур. Ындыг-лаа болза бо айттырыгда маргыштыг чүдү база бар. Бир эвес Чазак Баштынны ол үезде тургустунуп келир Улусчу Хурал албан-дужаалыңдан халап кааптар эргелиг апаар чүве

Тыва республиканың алдырлыг чогаалчызы Е. Т. Танаова, республиканың хоочун элчизи Еремеевага, үр чылдарда хоорай чыгарганыңың даргазыңа ажилдап чоран С. Х. Краснынга тыпысп, “Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы” деп алдын үжүктөр-биле бижил каан жокаларың кедирин, чексестерин тулускан. Ол ышкаш чалааткан хоочуннарның шүтүзүңгө сүй белек кылдыр аш-хорегин чачаа хаптарын сунган. Хүндүлүг хоочуннар Х. А. Анчымаа, С. Х. Красный, М. Б. Кенин-Лопсан болгаш оскелер-лаа хоочуннар дош сагыш салып турарыңа өөрүп четтиргениң илереткенер.

Айлаң МОНГУШ.

Президентиниң ажыл-албаны ТҮҢНЭЛДЕРЛИГ БОЛГАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Москвага бир неделя дургузунда ажил-албан кылып чораш, эрткен субботада эеп чанып келген. Кандыг ажил-хоректерин кылганыңың түднелдерин бистиң корреспондентивиске Шериг-оол Дизижинович чугаалап берген. Оң демдеглээни болза:

Москвага бир неделя ажилдаш келдиңис. Федерация Чөвүлелин элээн ажил-хоректи кылдымыс деп, чугаазының эгезинде ол демдеглээ. Бюджет комитетинге болгаш ниити хуралга 2001 чылдын бюджетин камгалаар сорулга салдынган турган. Бюджетти карылгалды топтен хой долатица ап турар Россиянын 16 девицкээринин хуралы болган. Анаа бир чедишпес аш-хоректиг девицкээрлеринин (регионнарның) бюджетин де коор, оларга дуза чедирер дугайында шийтирлээни ында айткан. Моң ужурундан кончуг эки кылдынган 36 пункттан тургустунган докталавыстың күүселдеси келир чылын нарын дай берген. 100 ажыг төлөвилелди аш-хоректерин бергелээ. Ычанганга РФ-тин Чазак Даргазының оралакчызы, сан-хоо сайыды Курдин биле экономиктиг хожуде болгаш садыг сайыды Г. О. Грефке ужуражыр ужурга таварыштым. Бо даргалар-биле дугуржуп чугаалашкан түнүселинде 2001 чылды ангы коор, тулуп турар объектилерин тончурар, дуза чедирер болдулар. 2002 чылдан эгелээш, Тываның програм-

маның хүлээп алыр болган. Бо айттырг амдызында ажык артып калган. Чүге дээрге Россиянын Чазак октябрь айда чаа дүрүм хүлээп алыр. Ону барымдалаап тургаш, катап чыгарып болдуvus. Гордес даргага киргеш, көдээ ажил-агыйның салым-чолунун дугайында чугаалаштымыс. Январ айда хүлээп алган дугуржулгавыс суугар оң күүселдзин хынап кордуvus. Ноябрь эгезинде ол хүлээп алган докталага эглип келгеш, 2001 чылда Тываның көдээ ажил-агыйыңа дуза чедирер дугайында айттыргыны белеткээр бис деп, Президент айткан.

Президентинин команданың кижигинери Москвага ажилдап артып калганын ол дынаткан. Олар 2001 чылдын бюджетин камгалаар, көдээ ажил-агыйның, социал адырның аш-хоректеринин болган перспективтиг айттыргыны шийтирлеп турарлар. Үстүнде айткан, кылдынган ажилдардан оске-лаа айттыргыларын шийтирлээни, Тыва эге аш-хоректи чорутканын Ш. Д. Ооржак чугаазының тончүзүңде дынаткан.

зинин талазы-биле тускай сорулгалды федералдыг программаның төлөвилелин кириген турган бис. 2-3 катап чугаалажып тургаш, ол программаны Чазакка сайгарып көргөш, бадылап алырын чедип алган турган бис. Чуртун Президентизи чаа айттышкын берген. Чүгө Забайкалье биле Ыраккы Чоон чүктүн девицкээрлеринин программаларын арттыргаш, чаа дүрүм суугар оске программаларга аш-хоректик бербес деп шийтирлээни ында айткан. Моң ужурундан кончуг эки кылдынган 36 пункттан тургустунган докталавыстың күүселдеси келир чылын нарын дай берген. 100 ажыг төлөвилелди аш-хоректерин бергелээ. Ычанганга РФ-тин Чазак Даргазының оралакчызы, сан-хоо сайыды Курдин биле экономиктиг хожуде болгаш садыг сайыды Г. О. Грефке ужуражыр ужурга таварыштым. Бо даргалар-биле дугуржуп чугаалашкан түнүселинде 2001 чылды ангы коор, тулуп турар объектилерин тончурар, дуза чедирер болдулар. 2002 чылдан эгелээш, Тываның програм-

КОНСТИТУЦИЯ ТУРГУЗУУ ӨСКЕРИЛГЕЛЕР, ЧААРТЫЛГАЛАР

Интервью

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү, ТР-ниң Төп соңгунда комиссиязының даргазы, юридиктиг эртемнериниң кандидаты Н. А. Ондарга бистиң корреспондентивиске ужурашкан, Тыва Республиканың Конституциязының чаа эдилгезиниң төлөвилелиңе хамаарышкан айттыргыларын салган.

— Тыва Республиканың Конституция комиссиязының, оң ажилчыңа болуктеринин амгы үезде сайгарып көрүп, чугаалажыр турар ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезиниң төлөвилели бар болгай. Төлөвилелди бар өскеринге болгаш эки-жиктен варианттыңың кымыр ажилдап кылганың, Николай Алдын-оолович?

— Амгы сайгарып, чугаалажыр турарымыс ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезини бо варианттың ТР-ниң Конституция комиссиязы ажилдап кылган. 1993 чылда хүлээп алган республиканың Үндүс Хоойлузун ооренип көрүп тургаш, төлөвилелди Россия Федерациязының Конституциязында дүштүр эде кылдыр амгы үезин негелдерин суугар чаартыр боттук хемчеглерин комиссия алган. Ычанганга төлөвилелди өскерткениң болгаш чаартыңан вариант кылдыр санап турар. Чаа төлөвилел Тыва Республиканың чоңунун Улуг Хуралының (сөзүздизинин) хоойлузулгө суугар санап кылганың Конституция төлөвилелинден шунт ылгалдыг. Ук төлөвилелди чедир ажилдап кылбаан дээр чамдык политиктиг күштер шүтүмчүлөөн болгай. Бистин ажилдап кылганымыс чаа төлөвилелдин кол үндүсүн Россиянын Конституциязы, амгы күштүг Тыва Республиканың Үндүс Хоойлузу болуп турар.

— Төлөвилелди өскерткен болгаш эки-жиктен варианттыңың сайгарылганы кайы хире ооруп турарың, кандыг үезел берип турарың?

— ТР-ниң Конституция комиссиязының кончуг берге болгаш харысалгалыг ажилын Президент Шериг-оол Дизижинович улуртуп турар. Ажыл дүн-хүн чок, ону эки организастаан. Комиссиязының хуралы дорт удаа болган, анда төлөвилелдин эгелер, чүдүдөр аайы-биле сайгарып көрүп, кончуг бодамчалыг казыдаларын кылдып, немел-

делерин кирип турар. Ол ышкаш ажилчыңа болуктерде эгелер аайы-биле чугаалажыр улумчылавышаан. Төлөвилел деткиншикин алган. Оон ниити концепцияны (кол болдын) болум хуумда чүдүлдүзүңүп турар болду.

Конституция комиссиязының чоотка чаа болган калбак хуралыңа төлөвилелди сайгарып тургаш, комиссиянын кежигүнери, ажилчыңа болуктеринин төлөвилелчелери эки-жиктен варианттыңың деткөөн чүве. ТР-ниң Дээди Хуралының комитеттер даргалары Э. М. Манчың, Т. Б. Куулар, депутаттар К. Д. Донгаң, Х. Д. Монгуш болгаш оскелер-лаа санап бергеш, төлөвилелди чүдүлдүзүңүп көргөш, чамдык эдилтерин кылдыр талазы-биле болгаларын илереткен.

Россия Федерациязының Президентизиңиң Курениң кол эрге-хоойлу эргелениң килдес начальниги А. В. Дубинин бо хуралдын ажилыңа кирип, чугаалааш, ТР-ниң Конституциязын сайырангайжылар дээр комиссия куженишикин ажилдаан ийи сеткип ханышыкын-биле демдеглээ, оон түнүселинде багай эвес төлөвилел ажилдап кылганыңан мактаан. Ону ам-лаа чедир ажилдап кылдыр, орта дузаның чедирерин ол дынаткан.

Чаа төлөвилелди сайгарып, чугаалажыр турарың байдалы амдызында мындыг. Ону моң соңгара-даа кончуг бодамчалыг ажилдап кылдыр ылаар. Төлөвилел солдунарга үнүг соонда бүгү чоң чугаалажыр, сандаларын кирип, оларын ханы ооренип коор ужурулуг бис.

— ТР-ниң Дээди Хуралы сөөлүг сессиязыңа республиканың Конституциязының чаа эдилгезинин төлөвилелин бир варианттың чугаалажыр көргөниң солдунарга дыңнаткан болгай. Конституция комиссиязында ол кирген бе, ону сайгарып көрүп бе?

— Төлөвилелди комиссияда ам-лаа кирибээ. Ону сайгарып, чугаалажыр, чугаалашпаның дугайында дорт чугаалап шыдавыс мен, айттыргыны комиссия шийтирлээр. Ажыл-биле чугаалаарга, депутаттар бо ажил-хоректи кончуг озаалап кирген, дүвү-далаш кылган.

— ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезинин төлөвилелинде амгы күштүг Конституциядан ылгалып турар кандыг чүдүлөр барлыг, Николай Алдын-оолович?

— Амгы күштүг республиканың Үндүс Хоойлузунда Россия Федерациязының Конституциязы-биле дүжүп турар чүдүлери ол хевээр ашылгаан, ыланга хамаатыларың эргелеринин дугайында. Оон-биле чергелештир чаа чүдүлөр элээп хой. Тыва Республиканың күрүне тургузуунун дугайында бири эгени чактаат. Тыва болгаш орус дылдар күрүне дилы болурун айткан. Күүсеки эрге-чакырга органың эде коруп турар. Президент эрге-чакыргазы турбас, ону дүжүрер. Республикага эң улуг эрге-дужаалдыг кижиге Чазак Даргазы болур. Хоойлузулгө органы азы парламент ийи палатадан тургустунарын төлөвилелди кириген. Ол болза Хоойлузулгө болгаш Төлөвилелдер палатазы-дыр. Экология политиканың үндүсүннери деп чаа эгени кириген. Чаа чүдүлдерин чүгө чамдык кол-колун адады, оон оскелер-лаа бар. Оларын төлөвилелди солдунарга парламент, билип ал болур. ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезинин төлөвилелинде үндүсүн өскерилгелер, чаартылгалар кирген. Бо бүгү чүдүлдерин кончуг хандыр ооренип тургаш, оларын деткиншиң, деткениңинин дугайында санал-оналдарын кижиге бүрү-үзү бээр. Ычан ол кончуг быжырымчалыг ажилдаатынып кылдыр деп санаар мен.

Тоан-оол ХЕРТЕК айттыргыларын салган.

Сөөлүгү шакта

• Эрткен неделяның тончүзүңде РФ-тиң Күрүне Чөвүлелин Президентизи П. Путинниң даргалашканы-биле эрткен. Күрүне Чөвүлелин Даргазыңа В. Путинниң соңган.

• Президиум хуралының ажилыңа Россия Федерациязының Чечендан ангыда 88 субъектинин төлөвилел киришкен. Күрүне Чөвүлели дээрге РФ-тиң Федералдыг Хуралыңа-лаа, Күрүне Думазыңа-даа холгаарлавыс, чурттуң мурнунда тургустунган эң чугула айттыргыларын шийтирлээ дээрин В. Путин дыңнаткан. Күрүне Чөвүлелин хуралы ай сайында болур.

• Делегейин 27-ти Олимпий оюнары доозулган. Австралиянын Сидней хоорайга эрткен бо оюнар онзагай талаптары-биле ылгалдыгында 112 муң кижи болуар чаа стадиону туткан, ону Гиннес рекордунга кириген. Оюнар коорү-биле билет оочурунда кижилер 2,5 шак иштинде манат турган. Могаң-шылдаган улустар баксырай бээрге, оларга массаж дузаның чедирин турган. Австралиянын чоңунун 85 хуузу эрик чоогунда чурттап турар, ычанганш олар маргыладаларын денди соңуруган. Россиянын улуртукуларыңдан РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы Валентина Матвиенко оюнарны көрүп, россияй

спортчулар дээр “арыры-рыңчы” чоңу кыгырган. Россиянын спортчулары 32 алдын, 28-28 муңун болгаш хүлөр медалдарын чаалап алган, команда талазы-биле ийги черин элээп. Делегейин Олимпий оюнарының президентизи Хуан Антонио Самаранча россияй спортчуларын “орус бажыныңа” алдап чоран.

• РФ-тиң Президентизи В. Путин журналистер-биле ужурашкан. РФ-тиң Күрүне Чөвүлелин ээлчеглиг Хуралын октябрь 12-де чыыларын дыңнаткан. Югославияга хамаарыштыр айттыргыга харылап тура, ол мында дээр: “Югославия айттыры ол чуртун болдун иштики херээ-дир, херек апарган турган болза, даштыкы херектер яамызының сайыды Игорь Ивановту ынаар чорудулар турган мен”.

• Чечен дээрбечи командир Салман Радуев кадымы баксыраан деп чылдаганаанга, өңүк бээрден оталап эгелээрге, ону бүгү талалыг шийтөөн. Ону угаан-медерели кадык болган, истелген улумчалла деп шийтирлээ. Чеченянын Улус-Мартан районуң болук дээрбечилерин туткан, хой санныг боочексиги хурап алган.

• Сочида № 27 школага граната чазылган, үн оол, бир уруг балыгланган. Бир оолдун кадымы дыка берге байдалда. (АГЕНТИЛЕДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

ЧАПАЛГА

Октябрь 3, 4, 5 хүнүңүңде Дээрги Геше Джампа ТИНЛЕЙ башкы Улусчу чогаадылга бажыңыңа лекция номчуур. Бүгү күзүлдериңиң бо хүнүңүңде кезээкпиниң 6 шакта чалап тур бис. Орконтка.

ЧАЛАП ТУР БИС!

Бистин ачымыс Сүүр-оол Хүргүлекович ОНДАРНЫҢ 70 харлаан юбилейин таварыштыр 40 хардан ору назылыг республиканың эң шыраак мөгелеринин хүрежинче мөгелерин, ачавыстың иш-өөрүн, тыва хүрешке хандыкшылыгыларын ЧАЛАП ТУР БИС. БОЛУР ЧЕРИ: октябрь 7-де 12 шакта Шагаан-Арыг хоорайнын спорт шөлу. Өнүң ишти, уруглары.

ХҮНДУЛУГ ХАМААТЫЛАР

Октябрь 1-де Делегейниң хоочуннар хүнүңүң Кызыл хоорайның администрациязы хоорайның хүндүлүг хамаатыларың болгаш Кызыл хоорай чакыргазыңа үр чылдарда үре-түңүңүң ажилдап чоран хоочуннарың чаап, байыр чедирин шайталаң.

Кызыл хоорай чакыргазының даргазы А. Ю. Кашин хоочуннарга байыр чедирин, оларын хоорайның болгаш республиканың хожудезинге кириген улуг үлүг-хуузу дээр ооруп четтиргениң илердин, бажыг кадыкшыды, ас-кежигини күзөөн. Орта “Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы” деп атты сурагылы журналист.

Тыва республиканың алдырлыг чогаалчызы Е. Т. Танаова, республиканың хоочун элчизи Еремеевага, үр чылдарда хоорай чыгарганыңың даргазыңа ажилдап чоран С. Х. Краснынга тыпысп, “Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы” деп алдын үжүктөр-биле бижил каан жокаларың кедирин, чексестерин тулускан. Ол ышкаш чалааткан хоочуннарның шүтүзүңгө сүй белек кылдыр аш-хорегин чачаа хаптарын сунган. Хүндүлүг хоочуннар Х. А. Анчымаа, С. Х. Красный, М. Б. Кенин-Лопсан болгаш оскелер-лаа хоочуннар дош сагыш салып турарыңа өөрүп четтиргениң илереткенер.

Хүргүлектин хеймер оглу Хурейтерге шүгүр-дүр деп. Кара-Чыраам огбелери Кавайлыңдан шийчилеп каан.

Делгем шыктыг шолдеринге Девиг, хүреш, оюнарга Мага-болун дадыктарың, Маргылааны хойну көргөн.

Онза назын белдигежи Он сес харлаан үезинде

Чел

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

Октябрь 3(6), вторник. 4 ногаан менниг, ыш олуттуг, көк айт хуну. Бо хун бурганга чүдүүрүңге, ине-биле эмнээшкн кылдырыңга, эм хоюдарыңга, бажын-балгат тударыңга, янзы-бүрү кадыг ажалдар кылырыңга, чургай эртемин өөрениңге, келин үлениңге эки хун. Орук чоруурга, аш-чөм элек, ажил-херек бүдүрүп болур.

Чок апарган улустун бажын-балданыңа кирерге, ыш кезеринге, даягыр бээринге багай, таарымча чок. Баш дугу таартырга, өң-чүзүнү кирип, чараш болур.

Октябрь 4(7), среда. 3 көк менниг, хей олуттуг, көксүмээр хой хуну. Бо хун чер ээзин дагырыңга, эм хоюдарыңга, кадыг үлениңге, артыжанып арыланырыңга, келин алырыңга, төрөл-дөргүл болчуруңга, садыг-саарылга чергелиг делгеренгей ажил-үлде кылырыңга, орук чоруурга, эки хун.

Чер чарар болгаш казырыңга, ыш сыгарга, хурал-суглаа кылырыңга багай хун. Баш дугу таартырга, аас-дыл, алгыш-кырыш үнер.

Октябрь 5(8), четверг. 2 кара менниг, олуттуг, кызыл мечи хуну. Бо хун

каргыш чандырыңга, чалбарыг кылырыңга, демир-дес биле ажалдаарыңга, берген дагыраандан ойталаарыңга, өжөөтен дайзынны оожуктууруңга таарымчалыг.

Бурганга чүдүүрүңге, келин алырыңга, эштежин-найралдажырыңга, кадыг үлде-херек кылырыңга, кижини орунукушдарыңга, бажын-балгат таваа салырыңга, чаарылга ажалды кылырыңга, эт-мал дашкаар бээринге, хөрөңги ажалды багай хун. Баш дугу таартырга, назын узаар, эки.

Октябрь 6(9), пятница. 1 ак менниг, довурак олуттуг, кызылмеңгир дага хуну. Бо хун бурганга чүдүүрүңге, артыжанып арыланырыңга,

суг ээзин дагырыңга, ыш тарырыңга, азаа-аашкындан ойталаарыңга, аза-четкер базырыңга, садыг-саарылга кылырыңга, чогаадкычы ажил кылырыңга, орук чоруурга, эки хун.

Бични урулар кылаптадыл өөредиринге, өжөөн негээринге багай хун. Баш дугу таартырга, аарыксаар.

Октябрь 7(10), суббота. 9 кызыл менниг, демир олуттуг, сарыг айт хуну. Бо хун келин-буян кыйгытырыңга, буяның үлде кылырыңга, ыш сыгарга, аңаарыңга, чоон чүкче аян-чорук кылырыңга, садыг-саарылга кылырыңга, бодал алган ажил-херек кылырыңга таарымчалыг эки хун.

Келин бээринге, хоөр эргиринге, орук чоруурга, багай хун. Баш дугу таартырга, күш-шыдал немежин, денгел кирер, эки хун.

Октябрь 8(10), улуг-хүн. 8 ак менниг, октаргай олуттуг сарыгмеңгир хаваан хуну. Бо хун бурганга чүдүүрүңге, саң салырыңга, буяның үлде кылырыңга, артыжанып арыланырыңга, номга олурарыңга, улуг эргеджаалдыг улус-биле ужуражып чугаалажырыңга, дилег кылып сүм алырыңга, эрте-номга өөрениңге, орук чоруурга эки хун.

Янзы-бүрү чүдүлөр өрттедил-хуюктаарыңга, аарыг улус эмен эгээринге, бажын-балгат ажалды кылы-

рыңга, кожуп-дүжөриңге багай хун. Баш дугу таартырга, күш-шыдал немежин, денгел кирер, эки хун.

Октябрь 9(11), понеделник. 7 кызыл менниг, суг олуттуг, ак күске хуну. Бо хун бурганга чүдүүрүңге, демир-дес-биле ажилдаарыңга (дарганнаарыңга), назын узадырыңга, эм хоюдарыңга, келин алырыңга, келин кыйгытырыңга, төрөл-дөргүл болчуруңга, садыг-саарылга кылырыңга, орук чоруурга, эки хун.

Өрттедил-хуюктаарыңга, хем кезеринге, балыктаарыңга, өжөшкөн улусунун бажыныңча баарга багай. Баш дугу таартырга, эки хун.

ИДЕПКЕЙПИГ ЧӨВҮЛӨКЧИ БОЛГАН

Бо хүнерде Тываның бүгү хөреэжен чонунга база бир улуг болуушкун болганы чугаажок. Чүге дизе, сентябрьның 29-түн хүнүнде Россияның Хөреэженер эвилелиниң тургустунганындан бээр 10 чыл болган оюнга турсааткан хөреэженер чымык С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыныңга болуп өрткөн. Ук эвилелдиң ажил-ижин сонуурган, Тываның Хөреэженер эвилелиниң даргазы Ирина Шекпээр-оолова ОЧУР-биле бистичи корреспондентивис Айлаң МОНГУШ ужуражып чугаалашкан.

— 10 чыл бурунгаар Россияның ангы-ангы регионнарында ажалдап арткан 96 хөреэженер организациялары каттыгып, чангыс улуг эвилелди тургузарын чангыс үн-биле шийтирээшкн. Россияның хөреэженер эвилели рынок экономиканын шийдилелдиги кончуг берге үсеринде тургустунга-даа, амыдыралдын шаптараазыннарын шыдамы-биле эртип, бодунун ажил-хөреэбиле күрүнө органнын үнелелин ап, бодунун аталдарын улам бедиткен. Ук эвилелдин салбырлары Россияның бүгү регионнарында, суурларында, албан, организацияларында, бижылгалтын тургустунган болгаш бодунун ажил-хөреэ чорудуп турар. Ол янзы-бүрү ажил-хөреэктини чон ортузунга чорударынын талазы-биле чүгле мергезөөн эвес, арга-дуржулганын өскө хей-ниити организациаларында дамыдып берип чоруур дагыныкчы болган.

Бичангаш Россияның Хөреэженер эвилели эки бурунгаар депшилелдиги, ат-алдарыг хей-ниити организацияларынын бирээзи апарган. Оон бир көскү хөреэжи — Россияның Хөреэженер эвилели Россияның Президентивин чанында Чазактың өг-бүлө болгаш демография талазы-биле база ол шыкшак Чазактын ведомстволар аразында комиссияны кижигүнү болуп турар.

Россияның Хөреэженер эвилели чүгле Россияда эвес, делегей ареназында улуг ужураштыгып, ат-алдарыг организацияларынын бирээзи. 1995 чылда Пекин хоорайга болуп эркен хөреэженер бүгү делегей конференция-форумунга киришкн, хөреэжен чонун эрге-ажыныга, оларнын байдалын бүгү талаалыг экижиир талазы-биле платформаны ажалдап кылырыңга үлүг-хуузн кириштирген. Бичангаш Россияның хөреэжен чонунун эне төлөпигилери, бурунгаар үзел-бодалдыгы делегей чергелиг албан, организацияларын улуртур органында соңгудуп турары биске чоргаарал болуп ужурулду.

Россиянын Хөреэженер эвилели — күрүнө органнын идепкейлиг чөвүлөкчиси. Ол Калдык камгалды, Улус өөредилгезин, Бойду камгалды, Миграция албаны, Күш-ажыл болгаш социал-хожүлде амыралы-биле эне сыйры, демир ажилдап, оларнын-биле янзы-бүрү программаларын тургузуп, амыдыралга боттандырып турар. Эвилелдин кижигүнери Күрүн Думазынче удаа-даа хөреэженерни илип үндүрүп турар политиктиг улуг күш дээрин бадыткаан.

Бо бүгү россияниң чергелиг чоруп турар хемчеглеринин чалгыны тыва чери база оюп эртпез. Тываның хөреэженер эвилели планнаттыг бугу-ле хемчеглерин, программаларын амыдыралга боттандыра дээш шудургу ажалдап келген. Тываның

Хөреэжен чон болгаш амгы үс деп төтерик стоду организастап, дыка хой сонуургалдыг организацияларны хаара туткан. Бо үсеринин дургузунда эки-үч үнелдиги ажалдап келген, хөреэженер шимчээшкенинин 70 чылына турсааткып, оон идепкейлиг кирикчилеринин, күш-ажылдын муракчыларын, маадыр илеринин, хоочуннарын дугайында “Азия төвүндү хөреэженери” деп фотоальбому чырыкче парладип үндүргенин айтырга-ла четкер.

Бөгүңү хөреэжен чон — бомбурзктин бугу чонунун чоруп турар хемчеглеринин чалгыны тыва чери база оюп эртпез. Тываның хөреэженер эвилели планнаттыг бугу-ле хемчеглерин, программаларын амыдыралга боттандыра дээш шудургу ажалдап келген. Тываның

“СЕЛЕНДЖА” сады
ӨӨРЕДИЛГЕ НОМНАРЫН
садып турар.

“Аэрофлот агентилели” автобус доктары чер, 9 шактан 17 шакка чедир чапсар чокка

Тыва Республиканың Гуманитарлыг шинчилелдер институту (ТДЛТШИ) улустун тоолуучу Андрей Ыламович Чүлдүм-оолдун мөчээни-биле оон төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

Андрей Ыламович Тываның тоолчуларының дыка хой слеттарынын кирикчил, оон үнү, күөсетке чогаалдары институтун архивтеринге, тываларын фольклоруну классиктиг репертуарына арттар.

ТР-ниң ГШИ-ниң (ТДЛТШИ-ниң) эртеденнери.

Улан-оол МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

Спорттун хоочуннарының сүлдө-сүзүү бедик чорзун

КЕЗЭЭДЕ-ЛЕ ЧАЗЫК

Тываның алдарлыг мөгалеринин бирээзи Сүүр-оол Ондарны бистичи республикада билбес кижини ховер-ла боор. Ынчалза-даа оон амыдырал-чурталгазындан каш одуругларны манса бижисимзе, номчукчуларга солун бооп чадавас.

Сүүр-оол Хүргүлекович Ондар Сүт-Хөл кожуунда ады-сураа алган, эдөөн дургаар аржаан суглуг Кызыл-Тайганың чиге баарында Чалбак-Хараган дээр көктүг-шыктыг черге бөлүнүп арат Хүргүлек Ондарны өг-бүлениң хеймер оол бооп төртүттүгн. Бир эвес өөвүске өскөн урууларны, оолдарны кады санаар болза, ол оон бир дугаары. Бичангаш ол ада-незинин, угба-акыларын кичээнгейинге чортаар, мөге-шырык өзүп-доругуп келген.

Кандыг-даа өг-бүлде хеймер кижини эне-эрчим, часыг болуру чугаажок, ынчалза-даа авамнын “хеймер-ле мен дээш улугларыңга чүктенип алгыш, ылчыранайып чорууруңга хончу чок, боду-ла уунда ойнаар, бир-ле чүве көдүрген, өөрткөн, бо-ла маңнап чоруур оол боор” деп кады шайлаан өөрүңге чугаалап олурарын дыңнаан мен. Сүүр-оол, шынап-ла, ындыг кижини.

Бичан уруулар, оолдар 9-10 хар чедер бергеш, ада-незинин эзулуг дузалакчылары апар чүве болгай. Чазын тараа тарып, чанын элчелеп хой, мал-маган калдар, күзүн хол кадыры-биле тараа ажаар, сизен кезер, оон кургалдып, бөлер дээш, кандыг ажил чок дээр. Бистичи хеймеривис ол ажалдарга күзүлдип-биле киржир, кезээни-даа кончуг кижини.

Шоколяни элзеди класстарыңга келгеш, Сүүр-оол хурешти сонуургаар, харын-даа хой чыгылан, одаг ажиткан черлерге үчүрүлөп, шүглүл-даа турар апарган. Бичангаш-ла думнавыс спортчу моорейлерге доктаамал кирип, шоколянын идепкейлиг спортчузу болган. Ол чүгле хурештинге эвес, хаактаарында, черин үзүүн, белин халырыңга шылгарап, кожуун чергелиг маргылдааларга чемпионнап-даа турду. Шоколяч чылдарында эштери Даржаа Куулар, Комбу Монгуш, Алексей Кумак, Дырткы-Кара суглар-биле хол бөмбүңгө ойнаар талазы-биле республикага шылгарап, Тываның адын Абакан, Черногорск, Благовещенск хоорайларга эрткилээт улуг маргылдааларга чангыс эвес удаа төлөтпн-биле камгалат келгенин ол үенин спортчулары утлаан боор. Ча адары, баг кагары, теквэрзи, каяктыкаары — оон сонуургаар спортчу оюнулары. Ол чүнү көргүзүп турарал дээрге, Сүүр-оол Хүргүлекович салым-чаяннын

спортчу дээрин бадыткап турар-дыр. Эртем-сургуулун доозуп алгаш, ол үр чылдарын дургузунда улус өөредилгезинин шугумунга ажалдап, хой-хой оолдар, кыстарны эртем-биле чүглөп, амыдыралдыг эге оруунче үдөөн. Оон күш-ажылчы стажы 47 чыл, оларнын 33-үн шко-ла директорлап ажалдаан. Оон өөреникчилери-биле улус ажил-агайынын кайы-даа адырларынга ужуражып болур. Сүүр-оол Хүргүлекович Сүт-Хөлдүн Хөр-Тайга, Кызыл-Тайга, Алдан-Маадир, Улуг-Хемнин Ак-Туруг, Шагаан-Арыгнын дугаары 2 школары, Улуг-Хемнин өөредилге килдизин, спорт комитетин удуртуп, ажалдап чоран коллективтеринге хүндүктелди чаалап алган онзагай удуртукчу. Оон кижизиткен өөреникчилери, янзы-бүрү мергезилдин кижилери-биле ужуражып чугаалажырга, “моге директору” деп оон дугайында сонуургап айтыргылаар чүве.

Сүүр-оол Хүргүлекович хурешип чоран чылдарында чүге-ле ийик, өске кожууннар кезип хурештинге ынак эвес кижини. Чүгле Сүт-Хөл биле Улуг-Хемге болуп эрткилээт маргылдааларга хурешир. Ынчалза-даа республика төвү Кызыл хоорайга улуг хурештерге, Наадымнарга киришкеш, 10 катап шүлүштөш, Тыванын спортчу төөгүзүндө балалык исти арттырып каан. Ол тыва хуреше аар дензиге Сибирь болгаш Чоон чүктүн чемпиону, Тыва Республиканын чанын, РСФСР-нин спорт мастери аттарнын эдилекчиси.

Думнавыстың ундаргай, мунгаргай чоранын кижини черле көрбөс, ол кезээде-ле чазык, хөлтүг, омак-сергек чоруур болгаш эш-өөрү, чоңу хой. Кады кыраан эжи Деспи Санааевна-биле үш кыстарны төлөпиги кижилер кылдыр өстүргөн, оларнын оон бичини чаштарынын хүндүлүг кырган-ачазы, кырган-авазы. Бичангаш күш-ажылдын хоочуну, Тываның алдарлыг мөгалери, Шагаан-Арыг хоорайнын хүндүлүг чурттакааны Сүүр-оол Хүргүлековичинин 70 харлаан юбилейин таварыштыр кан дег кадыкшыды, өг-бүлениң, ажи-төлүңге аас-кежикти, оорукчумнааны күзөдөвис.

Седен-оол ОНДАР.
Кызыл хоорай.

ДЕТКИКЧИ-ДАА

Күш-ажылдыг болгаш спорттун хоочуну Михаил Монгушевич Дугар-Сүүрү 60 харлаанын спортчу оюн-тоглаалыг, байыр-дойлуг байырлап эрттирген.

Улуг-Хем болгаш Чаа-Хөл кожуунга хамааржып турган “Найрал” совхозунга үзүк-соксаал чокка 40 чыл ажалдаан. Трактористеп, комбайнерлеп, механиктеп, прорабтап, машина, трактор мастер-скаязын эргелекчилеп, сут-бараан фермазынга инженерлеп, колхозка агроном бооп ажалдап турган үези база бар.

Михаил Монгушевич хой-ниитичи боорундан ангыда, спортка хандыкшылын ам-даа салбаан. Ол хаак маргылдаазыңга 60 чылдарнын үезинде “Урожай” спорт нитилелдин каш дактыр республика чемпиону болган. Ыраккы Чөөн чүк болгаш Сибирьге эртип турган хаакчыларнын зона маргылдаазыңга каш-даа киришкен. Кемерово хоорайга Тываның төлөзүп 1967 чылда 50 км хаак оруунга үшкү черин ээлзед. Ол хаак спортуңдан ангыда, чадаг чарышкан база сундулуг. Шанчы — Чаа-Хөл аразында марафонга (42 км 195 м) чарыштын эң баштайгы үндөзлекчиси.

Чоокта чаа Тилелгениң 50 чыл оюнга турсааткан Хөндөлсөн — Кызыл (346 км) супер-марафонга хүндүктелди дөрткү шаңналды эдилекчиси. Бо акый амгы үеде Чаа-Хөл кожуунун спорткомитет кижигүнү, чиник атлетика федерациязынын даргазы. Хой маргылдааларнын деткичиси.

Михаил Монгушевич тургизме, арга-арыг, хем-сулар арып аннаарыңга база ынак. “Шанчы” колхозтан Хемчик кижир “Илик-Хончуд” ааткыш көвүрүлгенин үндөзлекчилеринин, хол-биле кылышканнырын бирээзи. Келир үеде бо көвүрүт делегей денелдиг болур. Оон аажык-дузазы тургизме холчок дузалыг. Эгээртинмес аң-мөң, күштүг агаар-бодуштуг оранче каш чыл бурунгаар 2 немец турист-биле ол көвүрүтүн ажайын көргөн.

Ол хаак болгаш чиник атлетика сайзыралыңга киригн улуг-хуузу дэнч “РСФСР-нин спорт хоочуну” хөрөк демдээниң эдилекчиси. Спорткомитет, эш-өөр, төрелдери, ажи-төлү-биле дугурушкаш, 60 харлааныңга тураскаадып, 42 км 195 м марафонун 50 хардан өрү назылыгыларга чарышты республика денелдиги белеткеп эрттирген.

“Чаа-Хөлдүн эки турачылары” стадионга көрүкчүлөр, аарыкчылар чыгып келген. Келген чүгүрүкчүлери кожуунун спорткомитет даргазы Николай Шырап чыскаалырыңча чалаан. Юбиларнын кыска намдарын марафонга эртер оруктун байдалын болгаш судья коллегиязы-биле таныштырган. Чыскаал төнгөндө Михаил Монгушевич чүгүрүкчүлери баштап алгаш, ынаар-ла маннап каан. Аңаа кожууннардап шүптү 14 кижини киришкен. Бирги черин Улуг-Хемден Хамар-оол Минчег иделгелиг чаалап алган. Ийгинзин Бай-Тайгадан Кунзук Дуогу-оол, үшкүзүн Чаа-Хөлдөн Мөргөн Сулар, бешкинин Эдуард Наксыл Кызылдан алгылаан.

Маргылдаа төнгөндө хоочун спортчуга байыр чедирген, шайлаашкын болган. Аңаа хой-ле аалчылар келген. Кызылдан келген төвтү башкы Геше Тутвен Лопсан сөс ап байыр чедирген. Ол келген чоңга болгаш хоочун спортчуга мөргүл номчаан. Хоочун спортчунун сүлдө-сүзүү кезээде бедик чорзун деп йөрөп каалынар.

Дөргүт ДЕМЧИК.
Чаа-Хөл суур.

Эрткен үеже көрүш

ДЫҢНААНЫМ МЫНДЫГ

Ол биске экини сүмөлөп бээр. Төрөл угту, төөгүзү чок кижини кандай турар боор. Бичангаш кижини бузуу болууду күш-ызыгытурун, төөгүзүн билер турар ужурулду. Кижинин төөгүзү — оон бодунун, хан төрөлдөрүнүн, чоңунун, чуртунун төөгүзү-дүр. Мээ төрөл үк-төгүмдө онзагай кижилер хой. Оларнын бирээзинин дугайында маңаа кыскасы-биле бижип көрөй.

Хемин бажы арыг болза, тергинин-не. Оон чүгле арыг сугну эвес, балык-байланын база алыр бис. А хемин унун дургаар үнген кат-чимистерин, үнүш-бойдустан үнген арыг агаарына база алыр бис. Кижини база хем ышкаш. Оон үнер дөзү — ада-иези, оларнын өг-бүлөзи. Күш-ажылды, культурулду, найралдыг өг-бүлөлерден шак-ла ындыг кижилер үнер. Хемге чүтүлө чүве — оон бажы. Оон камнап, кадалаалар херек. А кижиге хол чүтүлө чүве — незинин иштиңге чоранындан эгелээт 17 харга чедир назын. Ону база хемини бажы ышкаш камнап кадалаалары чүтүлө.

Оон тос вектин таптыг-ла ортан үезинде бичини оол төртүттүгн. Ону Кандан деп адаан. Каян ол эзер бажындан туттуунтар апаргаш-ла, ачазындан чыда калбас, оон эзулуг дузалакчыла апарган. Чылдар эрткен, аныяк эр Монгуш Кандан-биле чугаалажыксаар, оон-биле ылчына-нажыксаар кыстар-ла хой

корбес дээр. Ону дазылыңга чедир чара шаап алгыр. Улуг мөн токлаа-биле инек кештерин эгелеп алыр. Олардан тараа урар барбарлар даараар. Мөге Канданың чуртталгазынын ову-хевирини коор-ге, ол күш-ажылды кылбышаан, күштү өстүрүшкөн, мөге кижинин спортчу белеткелдин кылып чораны болур. Тос кожуун маргылдаазыңга ол шүлүр турган. Бир катап мөге Кандан өзүр чоюунда Моолдун бир аймалыга барып жүрүшкеш, шүлүгү үнгөн. Бичан моол мөге “аарыкчылары” өскөрткөн келген кижилер шүлүгүр, халдай бээр улус турган-дыр. Кандан мөге оон билер болгаш, хуреш эгезинде-ле улуг кара-кара инек-хараганнар сыйрып үнгөн чоюганы демдей коруп алгаш, “шүлүгүмүз, оңче халын кирер мен” деп бодал алган. Бодааны дег, кадыг эр шүлүгү үнгөн. Моол мөге “аарыкчылары”-даа халдап эгелзед. Демги коруп алган чоюгазын чүгле содактыг караш-ла дээш. Хараган шыргай үнгөн чоюга кайын алыр, чоок-шудал келгенин-не ойтур шанчып тургаш, Тывага чүгле содактыг, чанагаш кылаштан чанып келген. Ады, иди-хевини Моолда чыдып калган. Бичан оон ады база эрткен.

Бичанмаан канчаар, хой чыгылыг кижиде кандыг айт чок дээр. Хемчиник дүжүметтери шүлүгөн Канданын идик-хевин, адын, шаңалын Моолдан барып эккелгенер. Шаңады Тывага тос кожуун маргылдаазыңга болганда, тосак өгнү тос чүккө типтер турган. Тос кожуунун мөгалери ол тос өглерге кожуун аайы-биле тос алгы чарлы берген, сүмөлөшкөн, содак-шудан эде-херек келтирген. “аарыкчыларын” чыгы-сүмезин дыңнаан, холчок-ла дайының белеткелге турарлар. Кайы-бир мөгенин адын мөге салыкчылары кыйгырып-тарга, ол өглерден девин үнер.

20-ги вектин эгезинге чедир ол хурешкен. 60 харлында сөөлүгү катап шүлүгү, “мен-даа ам хурешлес болдум. Ам боттарыңар эйнайралдыг ойнап чорунар, оолдарым” — деп чагааш, хурештен үнгеш, “аарыкчынын” чаптангы “хүдээл-генин” күөсүдип эгелзед. Ол чангыс-даа хуреш эрттиргеш, үргүлү хуреш чор, тергиниң үнү “аарыкчы” апарган. Оон “аарып” турган үезинде, холунун бажы чедер хире черге чоокшудулар болза, кара шорун. Сени ол шамчып-даа,

ШЫН Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязынын коллективин.
Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чимисмаа Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНАРА: Кол редактор — 3-33-44, кол редакторнун ораңлакчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98.
Солун келбейн барганда, дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92.

КИЛДИСТЕР: Нитилел-политиктиг килдес — 3-39-15; Компьютер ораңли — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16.
Солун иделейла үш катап үнер. “Шын” солунун компьютер төвүңге өрзөн болгаш чыскааган.
Хемчээт 2 парлалат ама. Тираж 3595. Чагыр 108.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, ИНН — 1701008465; korr scy 3010181060000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чепсектеринин талазы-биле хоойлужулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш буртукелдини Тыва девискээт эргеленине буртукелтирген. Буртукелтирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетинин типографиязынга парлан. (Кызыл, Шеткинин-Кравченко, 1). График эзугар ат салган шагы 23 шак.
Солунда парлалтыганын материалдарын ботталарыңга редакциянын туружу-биле дүүшөйи барып болур. Айытыганын саннары болгаш өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылылар.